

محمود زینب نسخه‌ها خط مصور ایران در موزه «رحمت»

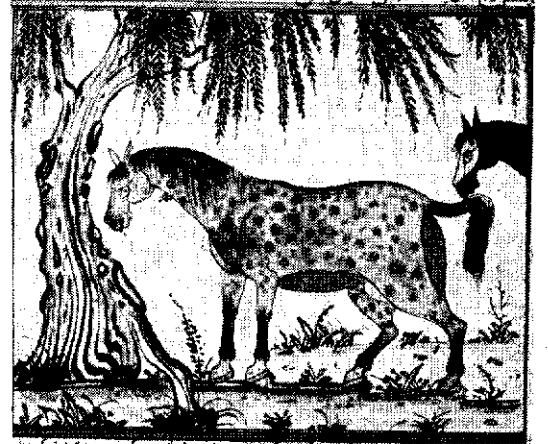
دکتر عیسی بهنام
استاد دانشکده ادبیات

یکی از قدیم‌ترین کتب خطی که در حال حاضر موجود است و صفحات آن مصور شده است کتاب «منافع الحيوان» است که در کتابخانه «مورگان» Morgan در نیویورک حفظ میشود و شماره M. 500 به آن داده شده است. این کتاب مربوط به حیوانات است و باصطلاح امروز میتوان آن را کتاب «حیوان شناسی» نامید. اصل آن در تاریخ ۳۳۰ هجری به دستور خلیفه المنقی در بغداد بوسیله پزشک «ابن بختیشو» نوشته شده. غازان خان پادشاه ایلخانی به عبدالهادی نامی دستور داد آنرا به فارسی ترجمه کند و نقاشانی که نامشان زیر کارشان قید نشده صفحاتی از آنرا مصور کرده‌اند و همین نسخه است که امروز در کتابخانه «مورگان» در نیویورک حفظ میشود و قدیم‌ترین کتاب مصور است که در ایران نوشته شده و امروز بدست ما رسیده است. مقصود این نیست که پیش از آن کتابی در ایران مصور نشده است بلکه قدیم‌ترین کتابی است که از میان ترفته و اکنون موجود است. تاریخ کتاب کاملاً خوانا نیست ولی متخصصان عقیده دارند که از ۶۹۸ هجری است. کتاب مزبور در شهر مراغه نوشته شده و مصور گردیده است و ۹۴ صفحه مصور دارد. بسیاری از مجالس آن بسیار کوچک است و تعدادی از آنها نیز ناتمام مانده است و حتی بعضی از صفحات آن در زمان‌های جدیدتری مصور شده است. ما در اینجا یکی از صفحات مصور کتاب مزبور را ارائه میدهیم. (شکل ۱)

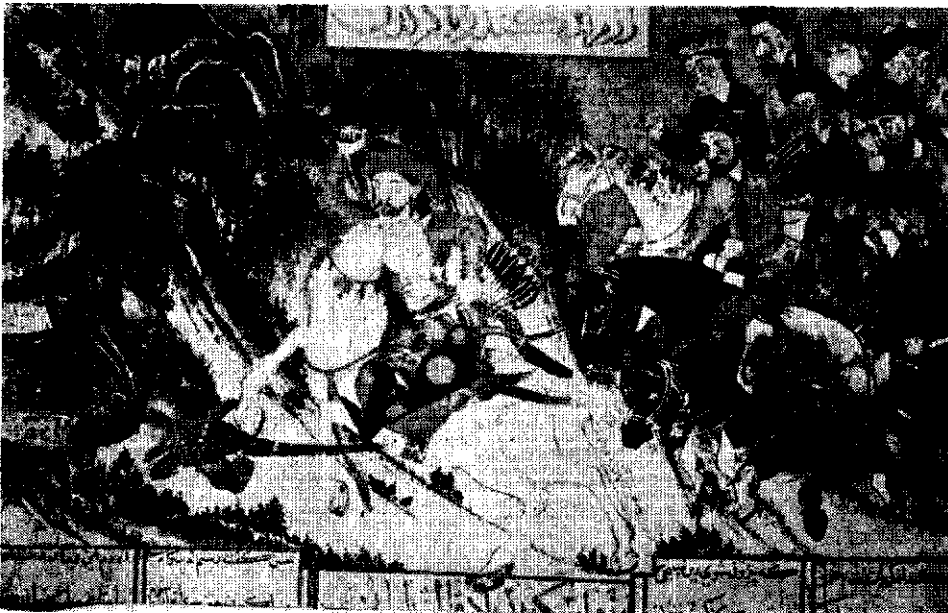
کتاب دیگری در حدود تاریخ‌های ۷۰۷ تا ۷۰۸ هجری در تبریز بدستور پادشاه ایلخانی نوشته شده که از حیث قدمت بعد از کتاب منافع الحيوان قرار میگیرد و امروز در کتابخانه دانشگاه ادینبورگ تحت شماره Arab 161 حفظ میشود و «آثار الباقیه» نام دارد و تألیف البیرونی است. صفحات مصور این کتاب شباهت زیاد به صفحات مصور منافع الحيوان ابن بختیشو دارد و بدون شك بدست همان هنرمندان که منافع الحيوان را مصور نموده‌اند یا شاگردان مکتب آنان ساخته شده است.

یکی از نسخ مصور بسیار معروف آن زمان شاهنامه‌ای است که سابقاً در مجموعه «دموت» Demotte بوده و در تبریز بین سال‌های ۷۳۱ تا ۷۳۷ نوشته شده است. در حدود ۶۰ صفحه از صفحات مصور این کتاب امروز در موزه‌های مختلف جهان پخش است و از متن کتاب بیش از چند صفحه موجود نیست. مجالس مصور این کتاب نسبت به زمان خود پیشرفت فوق‌العاده‌ای را نشان میدهد. (شکل ۲)

و در روزی که در میان کشتی که در آن زمان در کوه خرمین بود و نام آن کشتی کوه خرمین بود و در آن روز که در آن کشتی کوه خرمین بود و در آن روز که در آن کشتی کوه خرمین بود

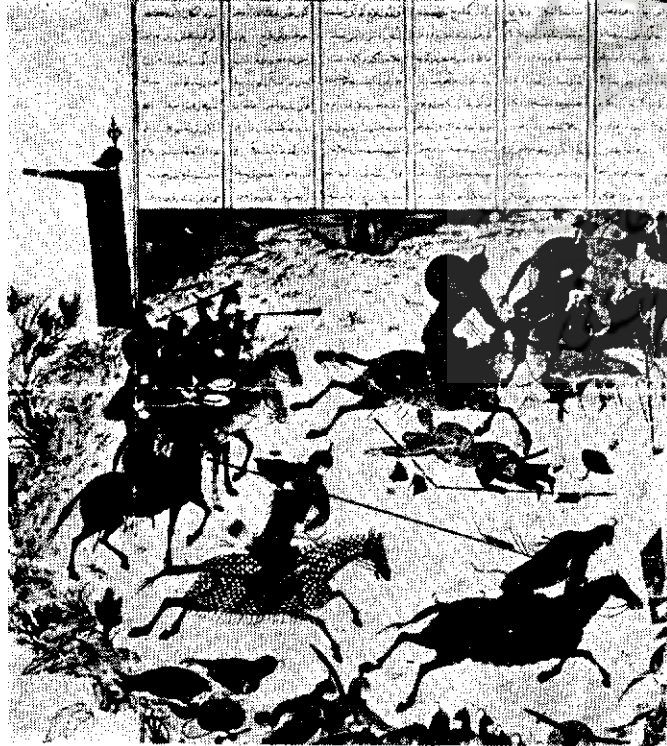
در آن روز که در آن کشتی کوه خرمین بود و در آن روز که در آن کشتی کوه خرمین بود و در آن روز که در آن کشتی کوه خرمین بود و در آن روز که در آن کشتی کوه خرمین بود

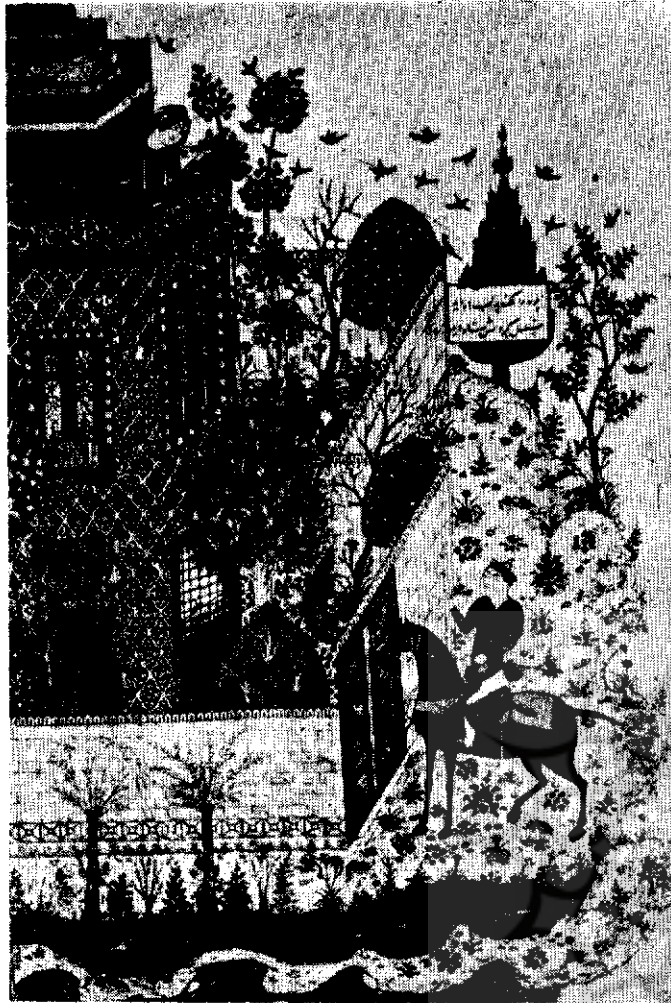

۲ ۱

۱- یکی از صفحات مصور کتاب منافع الحيوان که در تاریخ ۶۹۸ هجری در شهر مراغه نوشته شده و صفحات آن مصور گردیده است . این کتاب در کتابخانه مورگان در شهر نیویورک حفظ میشود .
 ۲- یکی از صفحات مصور شاهنامه دموت است که جنگ اسکندر با کرگدن را نشان میدهد این شاهنامه در سالهای ۷۳۱ تا ۷۳۷ در شهر تبریز نوشته شده و صفحات مصور آن در موزه‌های مختلف اروپا و آمریکا بخش است
 ۳- یکی از صفحات کلیله و دمنه آلبوم کاخ ایلدیز در کتابخانه دانشگاه اسلامبول این صفحه داستان معروف صاحب‌خانه دزد و افسون شولم شولم را مصور نموده است نسخه مزبور در سالهای ۷۶۴ تا ۷۷۴ در تبریز نوشته شده و صفحات آن مصور گردیده است ۴- این صفحه شکست خوردن تور بوسیله منوچهر پادشاه ایران را نشان میدهد و یکی از شاهکارهای هنری عصر خود میباشد

۴ ۳

۵- صفحه‌ای از نسخه خطی عجایب المخلوقات که در سال ۷۹۰ در بغداد نوشته شده و صفحات آن مصور گردیده است این کتاب امروزه در کتابخانه ملی پاریس است

۶- یکی از صفحات مصور دیوان خواجوی کرمانی که در تاریخ ۷۹۹ در شهر بغداد نوشته شده است و صفحات آنرا استاد جنید مصور نموده است این کتاب امروزه در بریتیش موزیوم در شهر لندن حفظ میشود. صفحه مزبور همای و همایون را نشان میدهد و تمام اصولی که صد سال بعد در میان نقاشان مکتب هرات مرسوم خواهد شد در این صفحه نمایان است

از کلیله و دمنه در نقاط مختلف جهان نسخه‌هایی موجود است و یکی از معروفترین آنها که در تاریخ ۷۶۲ در تبریز نوشته شده امروز در کتابخانه دانشگاه اسلامبول است و جزو آلبوم کاخ ایلدیز تحت شماره F. 1422 ثبت گردیده است. (ش ۳)

در کاخ توپ قاپوسرای اسلامبول چند صفحه مصور از شاهنامه فردوسی تحت شماره ۲۱۵۳ حفظ میشود که در تاریخ ۷۷۲ در تبریز نوشته شده و شاهد پیشرفت بزرگ نقاشی ایران در اواخر قرن هفتم و هشتم هجری است. (شکل ۴)

کتاب دیگر «عجایب المخلوقات» است که در سال ۷۹۰ در بغداد نوشته شده و صفحات آن مصور گردیده و امروز در کتابخانه ملی پاریس تحت شماره Sup. pers. 332 حفظ میشود. خط این کتاب از نوع نستعلیق است. این کتاب بدستور سلطان احمد جلایر ترتیب داده شده است. سلطان احمد یکی از مشوقین بزرگ هنر نقاشی روی صفحات کتاب بوده است. (شکل ۵)

دیوان خواجوی کرمانی ۷ سال بعد از عجایب المخلوقات نوشته شده و صفحات مصور آن که یکی از شاهکارهای هنر نقاشی ایران است به منزله پیش‌قدم کارهای هنری بهزاد به حساب می‌آید. این کتاب در «بریتیش موزیوم» تحت شماره Add. 18-113 حفظ میشود و در سال ۷۹۹ در بغداد بدست میرعلی تبریزی نوشته شده است و می‌گویند این شخص مخترع نستعلیق است.

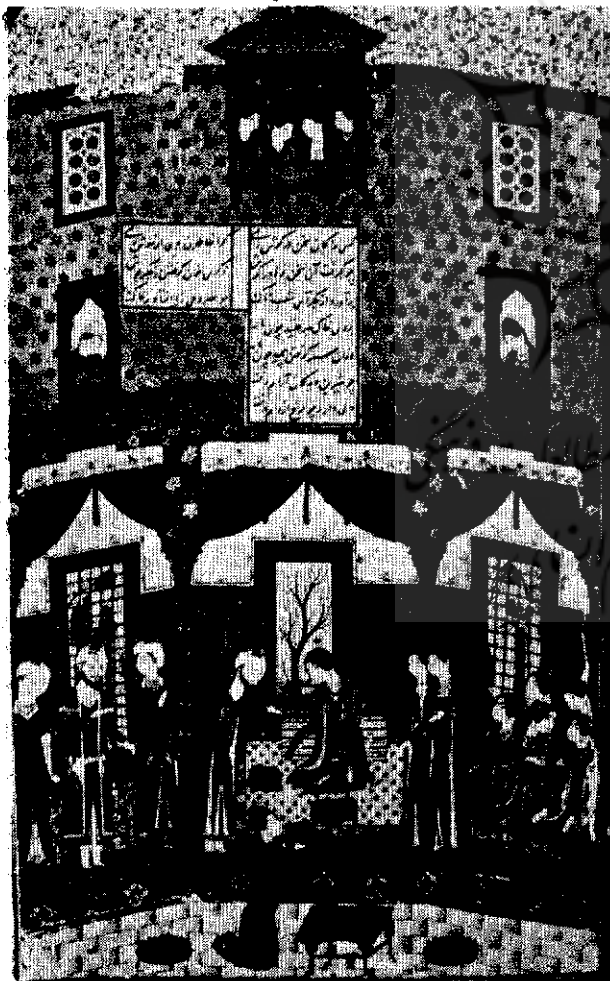
احتمال دارد سازنده صفحات مصور آن استاد «جنید» باشد که قدیمترین کسی است که زیر کار خود امضاء کرده است. ظاهراً این شخص شاگرد شمس‌الدین بوده و در بغداد کار میکرده است و گاهی نیز «استاد جنید السلطانی» امضاء میکرده و بنابراین نقاش رسمی دربار سلطان احمد بوده است. (شکل ۶)

یکی دیگر از کارهای استاد جنید در کتابی به نام «دیوان سلطان احمد» است که امروز در فریر گالری Freer Gallery در واشنگتن تحت شماره ۳۵ - ۳۲ حفظ میشود و در حاشیه متن آن تصاویر بسیار زیبایی به سبکی که بعداً آقارضا در عهد صفوی مرسوم مینماید وجود دارد. (شکل ۷)

در همین موزه کتاب دیگری به نام خسرو و شیرین نظامی است که تحت شماره ۳۱۳۴

۷- صفحه‌ای از دیوان سلطان احمد که در تاریخ ۸۰۸ در بغداد نوشته شده و صفحات آن بدست استاد جنید مصور گردیده است در حاشیه این صفحه تصاویر زیبایی نقش شده که بعدها بوسیله آقارضا در عهد صفوی معمول شده ۸- صفحه‌ای از کتاب خسرو و شیرین نظامی که در سالهای ۸۰۸ تا ۸۱۳ در شهر تبریز نوشته شده و صفحات آن مصور گردیده است این کتاب در موزه فریر گالری در واشنگتن محفوظ است در این تصویر در طرف چپ فرهاد در میان دونفر از غلامان دیده میشود و شیرین در میان مجلس نشسته است

۷

محفوظ است و صفحات آن شباهت زیاد به صفحات دیوان خواجه دارد و در سال ۸۰۸ در تبریز نوشته شده و از افتخارات اولین مکتب نقاشی تبریز است. (شکل ۸)

تعدادی از کتب خطی مصور ایران در شیراز نوشته شده و مصور گردیده است. یکی از آنها شاهنامه وزیر قوام الملك الدین است که در تاریخ ۷۴۲ هجری نوشته شده و صفحات آن درموزه‌های مختلف اروپا و آمریکا پخش است.

کتاب دیگر مونس الاحرار است که محمد بدر در ۷۴۲ در شیراز نوشته و سابقاً در مجموعه «کورکیان» بود ولی اکنون در موزه‌های مختلف مانند موزه «کلوند» و «پرنستون» و «متروپولیتن موزیوم» و «فریر گالری» پخش شده است.

یکی از شاهنامه‌های معروف که تصاویر آن بسیار زیباست و امروز در کاخ توپ قابو تحت شماره ۱۵۱۱ محفوظ است نیز در تاریخ ۷۷۲ در شیراز نوشته شده و تصاویر آن از شاهکارهای هنر نقاشی ایران است. (شکل ۹)

تاریخ تیمور در کتابی در تاریخ ۸۰۰ هجری به نام شاهنشاه نامه در شیراز نوشته شده که تحت شماره Or. 2780 در بریتیش موزیوم است و صفحات آن با ورق‌های طلا به بهترین نحوی مصور گردیده است.

در تاریخ ۸۰۱ نیز یکی از نویسندگان بهمان دیوان هفت شاعر را بصورت کتاب در آورد و تصاویر این کتاب از حیث زیبایی رنگ‌ها و خطوط نظیر ندارد و امروز در «موزه هنر ترک و اسلامی» تحت شماره ۱۹۵۰ محفوظ میباشد. (شکل ۱۰)

کتاب دیوان اسکندر سلطان نیز در تاریخ ۸۱۳ در شیراز نوشته شده و صفحات مصور زیبایی دارد و در بریتیش موزیوم تحت شماره Add. 27-261 محفوظ میباشد.

اسکندر سلطان در مدت کم پادشاهی خود موجب ایجاد شاهکارهای هنری بزرگی بوده است. وی بر عمویش شاهرخ قیام کرد و شاهرخ او را از حکومت اصفهان و شیراز مخلوع و در سال

۹- یکی از صفحات شاهنامه فردوسی که در تاریخ ۷۷۲ در شیراز نوشته شده و صفحات آن مصور گردیده است این کتاب امروز در کاخ توپ قابو در شهر اسلامبول حفظ میشود صفحه مزبور جنگ میان بهرام گور و اژدها را نشان میدهد و بانهایت ظرافت نقاشی شده است

۸۱۷ او را کور کرد. ولی در همان مدت کمی که او در اصفهان و شیراز حکومت داشت هنرمندان را تشویق نمود و یکی از کلیله و دمنه‌های کتابخانه سلطنتی گلستان را به زمان او نسبت می‌دهند و کلیله و دمنه دیگری نیز در کتابخانه ملی پاریس تحت شماره Sup. pers. 332 ثبت است که آنهم از زمان اوست. معروفترین کتابی که در زمان او ساخته شده دیوانی است بنام او که در شهر لیسبون در بنیاد گلبنگیان حفظ میشود. (شکل ۱۱)

ما در این مقاله فقط نتوانستیم چند کتاب خطی مصور از ایران را معرفی نمائیم. امیدواریم بتوانیم در شماره‌های دیگر این مجله نیز شاهکارهایی از نسخ قدیم ایران را که امروز در موزه‌های مختلف جهان اند مطالعه نمائیم.

- ۱۰- دیوان شعر که در تاریخ ۸۰۱ در شهر بهبهان نوشته شده و صفحات آن مصور گردیده است و امروزه در موزه (هنر ترك و اسلامی) محفوظ است
 ۱۱- دیوان اسکندر سلطان که در سال ۸۱۵ در شهر شیراز نوشته شده و امروزه در بنیاد گلبنگیان در شهر لیسبون حفظ میشود تصویر بالا اسیر شدن داراب بدست اسکندر را نشان میدهد و از نظر هنر نقاشی و ترکیب رنگ‌ها یکی از کارهای هنری بزرگ اوایل قرن نهم هجری است

